

EVOLUȚIA ISTORIOGRAFIEI CONFESIONALE ÎN ȚINUTURILE ORADEI ȘI NĂSĂUDULUI ÎN PERIOADA INTERBELICĂ.

ANALIZĂ COMPARATIVĂ,

REMUS CÂMPEANU

Istoriile confessionale ale ținuturilor Oradei și Năsăudului, puternice focare de propagandă spirituală, au — cel puțin din punctul de vedere al istoriografiei românești — numeroase trăsături comune. Similitudinea ascensiunii greco-catolicismului în ambele zone și cristalizarea unor puternice centre de administrație confesională spre sfârșitul primului secol al unirii religioase (ne referim la episcopia unită a Oradei care tinde să rivalizeze cu Blajul prin statutul, înzestrările și influența sa și la vicariatul Năsăudului, cu o poziție solidă în cadrul rețelei greco-catolice din Transilvania), sunt principalele elemente care ne determină să stabilim un numitor comun în evoluția celor două ținuturi.

Aprofundarea analizei comparative pune însă în lumină multe alte aspecte asemănătoare, obligându-ne la o enumerare mai atentă a acestora. În acest sens trebuie să amintim puternica presiune ortodoxă (în cazul Oradei dinspre episcopia Aradului, iar în cazul Năsăudului dinspre Moldova și Kiev), lupta românilor pentru biserică proprie în interiorul cetăților Oradea și Bistrița și în ținuturile de sub autoritatea acestora, piedicile întâmpinate din partea autorităților ostile (magistratul cetății Bistrița sau episcopia catolică a Oradei), existența unor școli de reputație, frecventate de tinerii români (Academia de la Oradea și gimnaziul de la Năsăud) și, nu în ultimul rând, galeria marilor personalități românești care s-au impus în aceste ținuturi, personalități cu o mentalitate asemănătoare și idealuri comune, angrenate în efortul de susținere a revendicărilor naționale. Iată doar câteva din-

tre reperele neapărat necesare care trebuie avute în vedere într-o analiză comparativă de acest gen. Este firesc deci, în condițiile în care istoria confesională a acestor zone se structurează conform aspectelor similare amintite, ca și istoriografia confesională să includă în metodologia ei numeroase elemente comparabile pentru cele două ținuturi. Ele se conturează cu deosebită claritate în istoriografia interbelică, pentru că, în perioada dintre cele două războaie mondiale, scrisul istoric confesional și polemica istoriografică ortodoxie-greco-catolicism atinge limitele calitative și cantitative maxime. Această polemică, departe de a constitui un impediment în evoluția scrisului istoric confesional, a stimulat fertilitatea istoriografică, obligând la căutarea de noi argumente în susținerea ideilor aflate în dezbatere, la publicarea de documente inedite în sprijinul controversatelor puncte de vedere și la intensificarea cercetărilor de arhivă.

Pe fundalul puternicelor dezbateri de istorie confesională, atât în zona Oradei cât și în ținutul Năsăudului se cristalizează echipe de cercetători ai istoriei locale, împătimiți ai arhivelor, care prin profesionalismul lor dobândesc un prestigiu deosebit în sfera scrisului istoric național. Rezultatele cercetărilor lor, imensa cantitate de material documentar depistat și publicat, va atrage atenția marilor istorici asupra acestor zone, obligându-i ca în sintezele lor de istorie a Transilvaniei, a României sau în sintezele de istorie a bisericii române să acorde un spațiu mai amplu atât Oradei cât și Năsăudului. Caracterizați printr-o mare va-

rietate a pregătirii lor, de formație diferită, profesori, arhiviști, învățători, clerici sau gazetari, istoricii locali ai Oradiei și ai Năsăudului se reunesc sub același stindard al pasiunii pentru istoria confesională și națională, conștientizând faptul că imensul material arhivistic, referitor la cele două ținuturi, este insuficient valorificat.

Ca o primă constatare a acestei analize istoriografice comparative, am putea formula ideea că, în cazul Năsăudului, spiritul de echipă în activitatea de cercetare se simte mult mai puternic decât în cazul Oradiei. Principala explicație a acestui fapt este aceea că istoricii Năsăudului s-au aflat sub puternica influență a personalități covârșitoare a lui Virgil Șotropa care a cultivat cu fervoare atașamentul față de istoria locală. Metodologia lui Șotropa, stilul său de lucru, au fost preluate cu ușurință de istoricii năsăudeni grupați în jurul revistei „Arhiva someșană”. Prin calitatea materialelor publicate, această revistă își va dobândi treptat un binemeritat prestigiu în lumea culturală și istoriografică românească. De altfel Șotropa este cel care lansează un adevărat program al cercetării istorice în zona Năsăudului, program care conține numeroase elemente ce vor fi preluate la nivel național¹. Articolul său „În chestia arhive-

lor”, publicat în 1922, subliniază lipsa de preocupare a autorităților față de vastul material documentar existent în arhivele publice și în cele private, considerând de maximă necesitate demersurile pe lângă guvern în scopul numirii unor persoane competente în fruntea arhivelor, în așa fel încât în scurt timp materialele documentare să fie puse la îndemâna cercetătorilor. La doi ani după aceea, linia programatică trasată de Șotropa devine mai clară în articolul său editorial „Către cetitori”, inserat în primul număr al „Arhivei someșene”, în care arată că misiunea revistei este în primul rând aceea de a pune în lumină specificitatea ținutului, farmecul său aparte, istoria și cultura sa. Proiectele au fost îndeplinite în scurt timp, alături prin rodnică operă a istoricului și a colegilor săi, cât și prin înființarea în anul 1931 a Muzeului năsăudean și în anul 1937 a subdirecției Năsăud a arhivelor statului, printre primele din țară după cele de la Iași, Cluj, Craiova și Timișoara².

Echipa de cercetători ai arhivelor năsăudene, concentrată în jurul lui Șotropa (avem în vedere în primul rând pe Iulian Marțian, Al. Ciplea, Vasile Bichigean, Ștefan Buzilă, Nicolae Drăganu, Anton Coșbuc, Iosif Naghiu, etc.³), vor urma cu fidelitate, în domeniul istoriei confesio-

¹ Studiile și comunicările sale mai importante: *Românii la gimnaziul latino-catolic din Bistrița, în Transilvania*, XXXII, nr. 1, 1901; *Două scrisori arhieresti*, în *RI*, IX, nr. 1—3, 1923; *Două tablouri istorico-statistice din anii 1714 și 1733 privitoare la preoții români din Valea Someșului*, în *AIIN*, II, 1923; *Răboaie din trecut*, în *AS*, nr. 1, 1924; *Districtul Năsăudului*, în *AS*, nr. 1, 1924; *Regimentul grăniceresc năsăudean*, în *AS*, nr. 2, 1925; *Lupta românilor bistrițeni pentru biserică*, în *AS*, nr. 3, 1925; *Împăratul Iosif II în districtul Năsăudului*, în *AS*, nr. 4, 1926; *Minele rodne*, în *AS*, nr. 8, 1928; *Mozaic istoric*, în *AS*, nr. 8, 1928; *Militarizarea Văii Bărgăului*, în *AS*, nr. 10, 1929; *Contribuții la istoria școalelor năsăudene*, în *AS*, nr. 11, 1929; *Bejenii în secolul XVIII*, în *AS*, nr. 16, 1932; *Urme din timpul curuților*, în *AS*, nr. 17, 1933; *Soarta românilor din satele săsești*, în *AS*, nr. 18, 1936; *Năsăudul de altădată*, în *AS*, nr. 19, 1936; *Contribuții la istoria bisericăscă*, în *AS*, nr. 21, 1937; *Revolta districtului năsăudean 1755—1762*, în *AS*, nr. 22—23, 1937; *Înființarea graniței militare năsăudene*, în *AS*, nr. 24, 1932; *Mănăstiri și călugări în Valea Rodnei*, în *AS*, nr. 27, 1940; de asemenea, cercetările publicate în colaborare cu Nicolae Drăganu, *Istoria școalelor năsăudene*,

Năsăud, 1913 și cu Al. Ciplea, *Documente bisericești*, în *AS*, nr. 1, 1924. Multe dintre semnalările sale sunt revalorificate de Valeriu Șotropa, *Districtul grăniceresc năsăudean și locul său în lupta pentru progres social și libertate națională a românilor din Transilvania*, Cluj-Napoca, 1975.

² Cf. Ionim Marțian, Onisimu Filipoiu, *Virgil Șotropa (1867—1954)*, Cluj-Napoca, 1983.

³ V. Iulian Marțian, *Documente bisericești*, în *AS*, nr. 7, 1927; Vasile Bichigean, *Un capitol din lupta românilor someșeni cu sașii din Bistrița*, în *AS*, nr. 6, 1926; *Idem*, *Statutul grăniceresc*, în *AS*, nr. 8, 1928; *Idem*, *Material documentar*, în *AS*, nr. 11, 1929; Ștefan Buzilă, *Documente bisericești*, în *AS*, nr. 15, 1931; *Idem*, *Protopopii și vicarii Năsăudului*, în *AS*, nr. 27, 1940; Nicolae Drăganu, *Date privitoare la istoria comunei Zagra*, în *AS*, nr. 9, 1928 și colaborarea sa cu Șotropa citată la nota 1; Anton Coșbuc, *Contribuții la istoricul bisericii din Leșu*, în *AS*, nr. 17, 1933; Iosif Naghiu, *Ceva despre mănăstirile din Țara Năsăudului*, în *AS*, nr. 19, 1936; *Idem*, *O relatare din sec. XVIII*, în *AS*, nr. 25, 1939; Florian Porcius, *Istoricul districtului năsăudean*, în *AS*, nr. 9, 1928; cercetările lui Al. Ciplea publicate în colaborare cu V. Șotropa și semnalate la nota 1, etc.

nale, programul inițiat de Șotropa, lărgind, pe baza documentelor publicate, aspectele abordate de marele istoric năsăudean. Desigur, istoricii Năsăudului nu au fost doar istorici ai bisericii, însă marile lor contribuții sunt legate de acest domeniu prin forța împrejurărilor, pentru că cea mai mare parte din materialul arhivistic publicat este legat de istoria confesională a zonei. În ceea ce privește metodologia cercetării, exemplul Șotropa se impune în mod evident. Echipa cercetătorilor Năsăudului renunță la tonul polemic, chiar și atunci când tratează sensibilele subiecte legate de tulburările religioase, limitându-se la a publica documentele încadrate de unele aprecieri, mai mult explicative decât interpretative. Accentul este pus nu atât pe partea analitică, în majoritatea articolelor, cât pe valoarea documentară în sine a materialului arhivistic publicat. Renunțând la polemică, revista „Arhiva someșană” va beneficia de aprecierile istoricilor și a oamenilor de cultură din perioada interbelică.

În cazul Oradiei, cu toate că problemele de abordare istorică și tematicile sunt oarecum asemănătoare, iar ținutul se confruntă cu aceeași problemă a insuficienței prelucrării materialului arhivistic, evoluția istoriografică își are specificitățile sale. Cetatea fiind un fel de „placă turnantă” la limita vestică a Transilvaniei, a fost obiectul disputei intereselor confesionale a mai multor tabere (episcopia ortodoxă a Aradului, episcopia romano-catolică a cetății și chiar episcopia unită a Blajului) decât Năsăudul, unde prin înființarea regimentului de graniță greco-catolicismul a fost evident avantajat, iar rezistența ortodoxă a fost în mai mică măsură alimentată din exterior. Poate din acest motiv, marii istorici, Grama, Iorga, Metes, Lupas, Dragomir, etc., în sintezele lor de istorie a bisericii, au acordat un spațiu mai larg cetății Oradea și problemelor ei confesionale. În schimb nu a existat un grup de istorici locali cu un travaliu la fel de masiv și cu o orientare programatică la nivelul Năsăudului. Fără a beneficia de o personalitate a istoriei locale de talia lui Șotropa, Oradea își cristalizează un grup de istorici, nu toți locali, cu preocupări constante legate de istoria bisericii bihorene. Spiritul lor polemic este mult mai puternic decât în zona Năsăudului, iar

analiza istorică este mai spectaculoasă, deși nu întotdeauna obiectivă. Câteva dintre revistele Oradiei, „Legea românească” sau „Cele trei Crișuri”, preiau pentru zona aceasta câte ceva din atribuțiile de coordonare a cercetării locale pe care le avea „Arhiva someșană” în ținutul Năsăudului, însă cu mai puțină claritate și consecvență decât aceasta din urmă. Spre deosebire de Năsăud însă, teme în istorie confesională bihoreană apar des în perioada interbelică, în reviste de mai largă circulație cum ar fi „Revista teologică”, „Cultura creștină” sau „Biserica ortodoxă română”. Este aceasta încă o dovadă a faptului că, fără a fi cercetată în mod coordonat, în profunzime, ca în cazul istoriei bisericii năsăudene, istoria bisericii bihorene se dovedește a fi pentru cercetătorii perioadei interbelice o temă de mai mare interes. Chiar dacă nu putem numi, în cazul Oradiei, vreo personalitate model care să concentreze în jurul ei cercetările de istorie locală, există mai mulți istorici de aproximativ aceeași valoare, dar aparținând unor orientări diverse de ideologie confesională, așa încât câmpul istoriografic este mai variat. Simplificând, putem spune că în timp ce în cazul Năsăudului avem de-a face cu Șotropa și echipa sa și cu aceeași metodologie de cercetare, în ceea ce privește Oradea, fiecare istoric are personalitatea sa distinctă și un stil propriu de lucru. Semnificativ este și faptul că istoriei bisericii bihorene îi sunt dedicate mai multe cărți, în timp ce istoria bisericii năsăudene este pusă în valoare în cea mai mare parte prin studii, articole și semnalări de documente. Evoluția confesională a Năsăudului este evidențiată deci printr-un efort colectiv de cercetare, spre deosebire de Oradea unde istoria confesională este rodul unor inițiative individuale.

Încă dinainte de primul război mondial demarează cercetările în arhivele bihorene prin Ștefan Pop⁴ și Ștefan Tășiedan⁵,

⁴ Cu seria de studii: *Din trecutul bisericii române bihorene*, în *Revista teologică*, I, nr. 4–6, 9–11, 1907; *Din istoria bisericească a Bihorului*, în CC, III, nr. 12, 1913; *Trei episcopi vechi ai Orăzii Mari*, în *Revista teologică*, IX, nr. 9–12, 1915.

⁵ Cu lucrările: *Icoane din viața poporului român din Bihor (1726–1748)*, în CC, III, nr. 1–5, 1913; *Din viața și activitatea primului episcop sufraganean român din Oradea Mare Meletie Ko-*

dar la o valorificare sistematică a materialului documentar se va ajunge doar în perioada interbelică, grație travaliului unor istorici ca Nicolae Firu, D. Ioanoviciu, Iacob Radu și Ștefan Lupșa. Nu putem omite nici interesul lui Ioan Lupăș pentru această zonă, istoricul semnalând deseori documente de mare valoare pentru devenirea bisericii bihorene⁶. Impresionantă ni se pare a fi opera lui Nicolae Firu. Deși simplu învățător, Firu este un exemplu a ceea ce se poate realiza prin pasiunea pentru istoria confesională și prin atașamentul față de ținutul în care a trăit⁷. Se poate afirma chiar că amplitudinea cercetărilor de arhivă, intensitatea și consecvența publicării materialului documentar, obiectivitatea studiilor sale, îl apropie în mare măsură de Șotropa. Așa cum a existat un model Șotropa pentru Năsăud, prin pasiune s-a conturat un model Firu pentru Oradea. Paralela între acești istorici poate fi continuată. Așa cum nici Șotropa nu s-a angrenat în proiecte ale unor lucrări de mare anvergură, acceptând poate acea istorie a Școalelor năsăudene, nici Firu nu a depășit nivelul monografiilor, ambii preferând ca modalitate de publicare, studiile și articolele, deși volumul cercetărilor lor a fost impresionant. Ei au considerat însă că obiectivul prioritar este acela al valorificării materialului arhivistic, în condițiile în care

cercetările de arhivă în România nu intrau în sfera de interese a statului și nu beneficiau încă de o coordonare corespunzătoare. Neajunsurile epocii în care au trăit i-au determinat să renunțe la istoria-interpretare, pentru care nu au avut timp suficient. Rar răzbate printre rânduri, în lucrările lui Nicolae Firu, poziția sa ortodoxă, din plin compensată însă prin bogăția datelor inedite despre biserica bihoreană și despre tulburările religioase din zonă.

Urmând exemplul Firu, dar de pe o poziție ortodoxă mult mai transparentă, D. Ioanoviciu va completa cu succes paleta largă a informațiilor privind conflictele generate de deosebiri de credință din Bihor⁸. Pe baza informațiilor oferite de Firu sau Ioanoviciu, istoriografia confesională bihoreană va putea aborda o etapă superioară, depășind simpla publicare de material documentar, prin sintezele de istorie a bisericii bihorene ale lui Iacob Radu⁹ sau Ștefan Lupșa, acesta din urmă continuând însă și tradiția publicării documentelor, într-o interpretare ortodoxă din ce în ce mai vizibilă¹⁰.

Există multe alte similitudini în evoluția istoriografiei confesionale din zonele Năsăudului și ale Orădiei. Scrisul istoric în ambele zone traversează în general aceleași etape și suferă în mare aceleași transformări ale modalității de abordare istorică. Ca argument în ceea ce privește echivalența etapelor traversate de istorio-

văts (1748—1775), în CC, IV, nr. 9, 1914; *Unirea Bihorului din 1737*, în CC, V, nr. 10, 1915.

⁶ Despre confesiunile în Bihor, în lucrările sale: *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Nagyszeben — Sibiu, 1918; *Petiția unui beiușan pentru înlăturarea divergențelor confesionale dintre români*, în *Beiușul*, I, nr. 17—18, 1921; *Situația elementului ortodox din Oradea Mare în sec. XVIII*, în BOR, III, 1934; *Ortodoxie luptătoare*, în *Universul*, 51, nr. 288, 1934; *Istoria bisericii române*, ed. a II-a, Craiova, 1941, ș.a.

⁷ Cercetări esențiale: *Date și documente cu privire la istoricul bisericii gr.-or. române din Oradea-Mare*, Arad, 1909; *Biserica ortodoxă română din Bihor în luptă cu unirea 1700—1750*. *Schiță istorică*, Caransebeș, 1913; *Luptele românilor din Bihor pentru ortodoxie*, în *Legea românească* (în continuare se va prescurta LR), III, nr. 33, 1923; *Monografia bisericii Sfintei Adormiri (biserica cu lună) din Oradea*. *Scrisă cu prilejul împlinirii a 150 de ani de la întemeierea ei 1784—1934*, Oradea, 1934; *Biserica Sf. Adormiri din Oradea (biserica cu lună)*. *Date noi*, în LR, XV, nr. 21—23, 1935; *Elementul românesc în conducerea orașului Oradea 1700—1850*, Oradea, 1940.

⁸ Studiile sale: „*Libertate religioasă*“ în Bihor. *Circulara împărătesei Maria Terezia către români*, în LR, II, nr. 14, 1922; *Unirea din registrele lui Pavel Forgách și feliul cum s-a făcut*, în LR, II, nr. 19—21, 1922; *Lupta episcopilor rivali: P. Forgách și S. Jivanovici la forurile din Viena pentru păstoria românilor din Bihor 1750—1753*, în LR, III, nr. 46, 1923; *Sinesie Jivanovici în Orădia (an. 1753)*, în LR, V, nr. 3, 1925.

⁹ *Istoria Diezei Române-Unite a Orăzii-Mari*. *Scrisă cu prilejul aniversării de 150 de ani dela înființarea aceleia 1777—1927*, Oradea, 1930.

¹⁰ Analizele sale de referință pentru zona Bihorului: *Istoria bisericească a românilor bihoreni*, vol. I. *Până la 1829*, Oradea, 1935; *Fost-a Efrem Banianin episcop al Orăzii?*, în BOR, LIII, nr. 5—6, 1935; *Efrem Banianin episcop titular al Orăzii 1695—1698*, în BOR, LIV, nr. 11—12, 1936; *Cum a ajuns Meletie Kovács episcop*, în BOR, LV, nr. 3—4, 1937; *Istoria parohiei Ștei cu multe documente bihorene și cu 16 ilustrațiuni*, Beius, 1942. Și-a continuat cercetările și în perioada postbelică.

grafia acestor ținuturi, deși nu e legat de perioada interbelică, putem menționa faptul că în ambele zone tentativa de a elabora o istorie a bisericii locale aparține greco-catolicilor, ea demarează aproximativ în același timp și anume în ultima parte a secolului trecut. Astfel, în 1875, Macedonu Popu își tipărește lucrarea „Activitatea vicarilor foranei episcopoești gr. cat. din districtulu Naseudului, de la înființarea vicariatului până la vicariulu Anchedimu Popu, închisive”¹¹, pentru ca, la opt ani după aceea, în 1883 să apară lucrarea lui Ioan Ardelean, intitulată „Istoria diecesei române greco-catolice a Ora-dei-Mari”¹². Ambele lucrări se încadrează

în același tip de istorie, axându-se pe relatarea activității marilor personalități ale zonelor : vicarii Năsăudului și episcopii Oradiei.

Desigur o astfel de analiză comparativă a scrisului istoric local poate include și alte zone de mare tradiție istoriografică. Dar parcă nicăieri în Transilvania, nu poate fi întâlnită această interesantă situație ca două zone ardelenе, aflate într-un cadru politic diferit, supuse unor administrații politice diferite o îndelungată perioadă din istoria lor, să înregistreze, în mod paradoxal, același conținut și aceeași evoluție a gândirii istorice con-fesionale.

¹¹ Apărută la Budapesta.

¹² Apărută la Gherla.

THE DEVELOPEMENT OF CONFESSIONAL HISTORIOGRAPHY
IN THE NĂSAUD AND ORADEA AREAS IN THE PERIOD BETWEEN
THE TWO WORLD WARS.
A COMPARATIVE ANALYSIS

— Summary —

The present study aims at emphasizing the common characteristics of the research methodology of local Confessional Historiography in the two areas.

The various similar aspects in the evolution of the Romanian Church in Bihor and Năsăud,

the comparable confessional background and characteristics have determinated the appearance of common topics in local historiography.

These topics have been clearly brought to light through the documents generously published by the research teams in these areas.